
Pap Gábor

A MINDENSÉGGEL MÉRD MAGAD!

Számvetés a magyar építészet eszmei tartalékaival

A történelem, a győztesek írott és erővel érvényesített történelme, egyoldalú. A valós múlt másik fele feledésbe merül, titok lesz. Ez a merülés tele van fájdalommal. A népművészet ebből a szempontból nem más, mint a legyőzött emberek fájdalmas felejtésén „átvérző” Isten, ki utólag, legyőzhetetlenül vigaszt és igazságot ad. (Makovecz Imre: Napló II. Zalaszentgrót, 1980.)

Amikor egy mai magyar építész gyökereket, fogódzókat, használható példaképeket keres magának, hogy munkásságát azokhoz igazítsa, illetve azokkal mérje, általában kétféle megoldás kínálkozik számára. Vagy „felzárkózik” az adott pillanatban leginkább kurrensnek látszó külföldi – nyugat-európai vagy tengerentúli – építészeti iskola irányvonalához, vagy hazai előképek után kutat.

Bennünket most elsősorban az utóbbi eset fog érdekelni, mert ezzel kapcsolatban mutatkozik a legtöbb fehér folt, illetve félreértés közgondolkodásunkban. De bátran általánosíthatunk: nem csak a hazai, hanem a nemzetközi közvéleményben is, már amennyiben az egyáltalán tudomást vesz egy sajátos vonásokkal rendelkező magyar építészet történelmi létéről.

Az elfogulatlan külföldi érdeklődő egyébként – e sorok írójának közvetlen tapasztalata szerint – általában nemigen érti, miért kell annyit kétségkednünk nekünk, magyaroknak, a hazai építészeti hagyományok kérdéskörében. Egy olyan nép számára, amelynek zenei anyanyelvén Bartók Béla, Kodály Zoltán világraszóló modern muzsikát tudott fogalmazni, miért nem magától értetődő, hogy a népi építészet öröksége is szolgálhat ízig-vérig mának szóló, sőt, egy szebb, tartalmasabb holnap felé előremutató modern építészet alapjául?

Raadásul az építészettörténeti példák tanulságai is ebbe az irányba mutatnak. Ahányszor egy-egy újkori építészünk vállalta annak kockázatát, hogy a maga korában „népinek” értelmezett hagyományból mentsen át a mába jellegzetes alaprajzi, illetve ornamentális megoldásokat, mindannyiszor figyelemre méltó műalkotás lett az eredmény. Sőt, ma már bizvást elmondhatjuk: leginkább éppen az ilyenfajta törekvések képviselői alkottak olyan épületeket Magyarországon, amelyek a tágabb világ számára is megszívlelhető tanulságokkal szolgáltak, mint például a pesti Vigadót építő Feszl Frigyes, a következő nemzedékből Lechner Ödön, még később Lajta Béla, Kós Károly, Medgyaszay István, Toroczkai Wigand Ede, napjainkban pedig az organikus építészet képviselői, köztük is elsősorban Makovecz Imre.

Ha nagyon sommásan akarunk fogalmazni, azt is mondhatjuk, éppen ott és annyiban bizonyultak maradandó értékűnek ezek a próbálkozások, ahol és amennyiben a népi építészeti hagyomány nyomvonalán haladtak képviselőik, és ott érhetőek tetten a kisiklások, ahol nem ismerték kellő mélységig, illetve félreértették a hagyományt, esetleg valamely oknál fogva nem mertek rá hagyatkozni.

Mindenesetre nem volt könnyű dolguk az említett építészeknek, amikor a „hazai hagyomány” fogalmkörét tisztázniuk kellett, hiszen jőszerivel töretlen úton jártak. Minden újabb nemzedéknek úgyszólván mindenestől újra fel kellett fedeznie a maga számára a népi építészeti „kínálatát”, s e tekintetben kortársunk, Makovecz Imre – rajzos-szöveges meditációi a tanúk rá! – alig hagyatkozhat nagyobb biztonsággal a mai segéd tudományok (elsősorban az etnográfia) eredményeire, mint egy évszázaddal korábban Feszl Frigyes, akiből annak idején még a vitézkötés, mint sajátosan magyar díszítőmotívum tanulmányozása váltott ki építészetileg is gyümölcsözteszhető gondolatokat.

Távol álljon tőlünk, hogy valamiféle általános, minden körrel-bajjal szemben egyformán hatásos gyógyír analógiáját kívánjuk láttatni a hazai népi építészeti hagyományban, mindamelllett észre kell vennünk, hogy éppen a lényegi jellemvonásai bizony nagyon is alkalmassá teszik arra, hogy egy emberibb jövő építészetének – tágabban: környezetalakító művészetének – eléggé messzemenően hasznosítható modelljéül szolgáljon.

Ehhez azonban nem elég annyit tudatosítanunk ennek a hagyományanyagának a jellegzetességeiből, mint amennyit az említett építész-kiválóságok, többé-kevésbé szorosan kapcsolódva az etnográfiai kutatás velük egykorú konkrét megállapításaihoz, felfedeztek, illetve hasznosíthatónak vélték belőlük.

Ha azt akarjuk, hogy e hagyomány valóban a jövő felé nyisson utat számunkra, akkor teljesen új alapokra kell helyeznünk a róla folyó elmélkedést. E sorok írója úgy véli, a jelen helyzetben azzal tud a legtöbbet segíteni a kortárs magyar építésznemzedéknek – s rajta keresztül a múlt és a jövő irányában egyaránt nyitott külföldi kollégáknak is –, ha az alábbiakban néhány jellemzőnek tartott részletet idéz a szóbanforgó hagyományokkal kapcsolatos, mintegy másfél évtizede intenzíven folytatott kutatásainak eddig máshol közzé nem tett eredményeiből.

*

Mindenekelőtt két elvi kérdést hangsúlyoznánk.

1. A népi műveltség hagyományos keretei között az épületek éppúgy, mint az öltözékek, illetve a „készségek”, *egyszerre* töltenek be *használati* és *rituális* szerepkört. A kétféle funkció sem elvileg, sem gyakorlatilag nem választható el egymástól. Más szóval ez azt jelenti, hogy minden parasztház egyszerre mind elemi fokozatú *szentélynek* is tekinthető, minden étkezés elemi *áldozati rítusnak*, minden „cifra” suba vagy szűr *szertartási díszruhának* és minden „készség” – *rituális kelléknek*. Ha nem ez utóbbiak köréből válogatjuk hozzájuk az analógiákat, sosem fog megvilágosodni előttünk „díszítményeik” képi mondandója.

Magától értetődik, hogy a XX. század mértéktelenül túlspecializált életvitelének áldozata, a mai átlagpolgár, nehezen tudja elképzelni, hogyan is „működhet” egy ilyen töménységi fokú társadalmi képlet. Sőt, még azt is vonakodik elfogadni,

hogy ilyen fajta társadalomszervezési modell egyáltalán létezhetett valaha a világon. A tamaskodás érthető, de sajnálatunkra, nem tudjuk méltányolni.

2. A népi műveltség – beleértve a népi építészeti hagyomány teljes volumenét is – *nem ismer külön*, egymástól egyetlen pillanatra is függetleníthető, *természeti és társadalmi rendet*. Durvábban, mához szölobban fogalmazva: nincs az az önmagában észszerűnek tűnő társadalomszerveződési ritmus, amely, ha alapvető természeti ritmusokat sért meg tartósan, lábra kaphatna, különösen pedig uralomra juthatna a népművészet „működési közegeben”, a közösségi társadalomban.

A természeti és társadalmi mozgástendenciák egymás ellen való kijátszása jellegzetes újkori tünemény, az öngyilkosság reális közelébe sodródott, termékeny szellemi központjához képest minden vonatkozásban végzetesen „kicentrifugálódott” modern emberiség demagóg jelszava. Semmi köze sincs a népi műveltség alapvetően értékörzésre berendezkedett, azt szolgáló hivatott eszmerendszeréhez, illetve működési modelljéhez. Ha ez utóbbit valaki a „biologizmus” megjelöléssel (volta-képpen megbélyegzéssel!) illeti, ám tegye, de ezzel csak a saját szűklátókörűségéről állít ki bizonyítványt. A „legyőzzük a természetet” jelszó akkor lenne csak észszerűnek mondható, ha két, egymástól függetleníthető természetet tételezhetnénk fel: egyet mibennünk magunkban, és egyet, a legyőzendőt, rajtunk kívül. A rideg valóság viszont az, hogy nincs két természet. Ugyanaz munkál bennünk, ami körülöttünk, és ha ez utóbbit „leigázzuk” – magunkat bényítjük meg, torzítjuk el, esetleg pusztítjuk ki végérvényesen. Egy közösségi embernek valószínűleg nem kellene hosszan magyaráznunk, a mai „civilizált” átlagpolgár azonban már igényli, hogy felvilágosítsák róla, sőt, a szájába rágják: nem egymást kizáró ellentét, hanem *hierarchia* áll fenn a társadalmi, illetve természeti mozgásrendszerek között.

Hogy a társadalmi lét főbb ritmusképletei mennyire szorosan kapcsolódhatnak természeti előképeikhez, arra szép példákat kínálnak a napi-évi fénymozgások „játéktereként” számontartott *égboltozat* (képletesen fogalmazva: az égbolt-köpeny) különféle szintű alakváltozatai a népi műveltségben – a *körhintától a kerektemplom*on át a *subáig*. A körhinta közvetlen összefüggését a napi-évi fénymozgásokkal, illetve ezek tütemezésében kibomló társadalmi szerepkör-kínálattal nemcsak a mi túlcicomázott búcsúforgószinpadaink igazolják, de a különböző földrészekben különböző korokban felbukkanó ábrázolások és tárgyi emlékek is, amelyek tetemes térbeli és időbeli távolságok ellenére is meglepően hasonló képet mutatnak. Szinte hihetetlen például, hogy a jelenkori mexikói idegenforgalom egyik legismertebb látványosságának, az El Tajinban rendszeresen előadott, köztudottan a Nap égi mozgásait megelevenítő „repülőjátéknak” nemcsak a spanyol hóditás korából találjuk meg a részletes ábrázolását (a krónikás *volantum ludus* néven tartotta számon), hanem ott is, ahol a legkevésbé vámank: a bronzkori Skandináviában, sziklarajzon.

Ha az ilyen szerkezetekkel, szertartásokkal, illetve ábrákkal modellezett fény-körjáratot közvetlenebbül kívánjuk tanulmányozni, akkor ezt a célt a sötétkamra-elv érvényesítésével érhetjük el a legkielegítőbben. Ilyenkor természetesen ajánlatos, hogy a kamra külalakja maximális izomorfiát mutasson a vizsgálni kívánt fényforrás eredeti – Földünkről megfigyelhető – pályagörbéjével. A körhinta kötele az ilyen kerektemplom-belsőben azután a szűk ablaknyílásokon bejutó vékony fénysu-

gára cserélődik át, s a kötél végén utazó személyt most a fénysugár által alkalomról alkalomra telibe talált figura – a templomfalra már eleve e mozgás ritmusában felfestett (vagy ha szobrászati alkotásról van szó, felhelyezett) szent-alak – fogja helyettesíteni. Hogy a szakrális terek mennyezetei – a belső-ázsiai jurttáktól az észak-amerikai indián tipiken át az európai keresztény templomokig – minden korban és kultúrában többé vagy kevésbé hangsúlyozottan az égbolt képei voltak, arra nézve konkrét, sőt, itt-ott akár még írásos bizonyítékok is fellelhetők.

Népinek nevezhető magyar kerektemplom-mennyezet sajnálatos módon nem maradt ránk (legfeljebb az északnyugat-dunántúli magyarszeccsödi szentélyboltozat, reformáció-kori képejeivel, adhat némi fogalmat ilyenek egykori létezéséről), mindamelllett különböző korokból és művelődési körökből vett analógiákkal nagy mértékben valószínűsíteni tudjuk, hogy ezek az építészeti-tásművészeti egységek ugyanúgy „negatív” (mintegy belülről láttatott) megfelelői lehettek a kerek „alaprajzi” ünnepi öltözeteknek, esetünkben a subának, mint ahogy a keresztény szentélyterek általában negatív megfelelői a hozzájuk illő fő szertartási öltözéknek, a *casulának*. (Mint ismeretes, ez utóbbi ruhadarab olasz elnevezése maga is erre a kapcsolatra utal, amennyiben magyarra fordítva annyit tesz, hogy házacska.) Hogy a magyar kerek suba a szó szorosabb értelmében is szertartási öltözéknek tekinthető-e vagy sem, ezt adatok híján ma már (illetve ma még) aligha lehet minden kétséget kizáróan eldönteni. Annyit tudunk csak biztosan, hogy ahol és ameddig viselték, ott és addig feltétlenül ünnepi öltözéknek számított. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a népi műveltség körében az ünnepi és hétköznapi foglalatosságok között korántsem olyan éles a határvonal, mint a (bér-)rabszolgaságra alapozott társadalmi formációkban – inkább csak léptékkülönbségekről beszélhetünk a két kategória között –, így kérdésünk végülis mégsem tűnik túlságosan jelentősnek.

Hogy mégis felemlítettük ezt a lehetőséget, annak más az oka. Ahogyan a suba szabásmintája szabályos körtemplom-alaprajzot állít elénk, úgy a másik jellegzetes magyar ünnepi viseleté, a cifraszűrű a négyszögletes szentélyzáródású, háromhajós, kereszthajós bazilika meghökkentően pontos alaprajzát idézi. A nyugati homlokzat főkapuja, az oldalhajók mellékbejáratai, a kereszthajó „vak” végződése (a szűr uja köztudomásúlag vakon, azaz zacskószerűen végződik!), a szentélyt a hajótól elválasztó diadalív – mind-mind a maguk helyén és szerepkörében jelölődnek. A szentélynek megfelelő csuklyarész, hímzett díszítményeivel, még az oltárt is megidézi. (Figyelemre méltó, hogy a refiormáció hazai fellegrvárának, Debrecennek – egykorú néven a kálvinista Rómának –, a cifraszűrűin ez a részlet következetesen elmarad, a szentély kiürül; ez a felekezet, mint ismeretes, nem használ oltárt szertartásai során!) Ha visszahajtjuk a csuklyát úgy, amint azt a normális, hétköznapi viselési mód megkívánja, még az altemplom is bevetül az alaprajzba.

Mindezek után talán meglepően fog hangzani, ha kijelentjük: amennyiben csakis ennyit veszünk észre a természeti és társadalmi ritmusok szoros belső összefüggésrendjéből, akkor még akár a véletlen furcsa játékát is emlegethetnénk a fenti esettel kapcsolatban. (Bár azért az ilyen véletlenekkel jobb csínján bánni!) A szembeszőkő analógiasorozat azonban nem ér véget itt. A hagyományos magyar parasztház *konyha-pítvar* együttese, a kettő között szükségképpen kialakuló „diadalívvel”, rajta a tányérok kötött elhelyezésű és díszítményanyagú

fűzérével, egészen messzemenő megfelelést mutat a legegyszerűbb, kétsejtes keresztény templomtípus *szentély-hajó* együttesével, a kettő között ugyanúgy szükségszerűen kialakuló diadalívvvel, rajta az ugyancsak kötött elhelyezésű és díszítőanyagú tányérokka: a meghatározott szentekhez tartozó dicsfény-korongokkal. Ez utóbbiak kiképzése eredetileg mindig homorú volt, s minthogy rendszeresen aranyozták őket, akár csak mázas paraszttányérjaink, ezek is alkalmasak voltak arra, hogy *homorú tükrökként* működjenek, s ily módon nagy pontossággal tájékoztassanak a rájuk eső fény mindenkori irányáról, beesési szögéről stb.

Hogy a konyha-szentélyben álló *szabadtűzhely*, amelyen nemcsak főztek, de tállaltak is, mind szerepére, mind külalakjára nézve az *oltár* egyenértékűjének tekinthető, azt a fennmaradt képi dokumentumok számbavétele után, úgy hisszük, nem kell hosszabban bizonygatnunk. Mindenesetre nem árt tudnunk, hogy az asztal és az oltár lényegi azonosságáról a népi műveltség találós kérdés formájában is megemlékezett. „Négy lába van az ótárnak, mindennap rajta áldoznak, mi az?” – így a kérdés. A válasz pedig: az asztal. De nem csupán így, szavakban fejeződik ki ez a szoros összetartozás a két fogalom között, hanem az élet mindennapi menetében, gyakorlatilag is. Az *étkezés* ugyanis ebben a műveltségi közegben a szó legszigorúbb értelmében is *szertartás*. Előtte-utána imádkoznak (vendégül hívják az istenséget, más szóval *áldoznak* neki!), ami pedig az imakeretben napról napra lezajlik, az maga a legtipikusabb (elemi szintű) *transzfiguráció*: az átlényegülés minimális mozzanata. Ami az evés előtt valami *más*, tőlünk idegen anyagfeleség volt, az a megevés által átlényegül a mi testünk-ké-vérünk-ké – *emberszabásúvá válik*. Egészen drasztikusan kifejezve: ami eddig *nem én* voltam, az innentől fogva *én* vagyok!

Mindezt nem csupán azért érdemes megjegyezni magunknak, mert így válik érthetővé a konyha és a szentély, továbbá a bennünk föllelhető fő szertartási kellékek, az oltár, illetve az asztal (szabadtűzhely) alapvető egylényegűsége, amely külalakjuk és használati módjuk nagyfokú hasonlóságában manifesztálódik számunkra, hanem azért is, mert csak így tudjuk belátni, mi indokolhatja az ún. „lakoma-jelenetek” rendkívül magas arányszámát a pásztorfaragások, illetve az egyéb népművészeti termékek díszítőanyagában. Minden valószínűség szerint *áldozati lakomák* ábrázolásáról lehet szó ezúttal is – akár csak az ókori-középkori analógiák esetében, amelyek ugyancsak feltűnően nagy számban maradtak ránk a legkülönbözőbb kultúrák festészeti-szobrászati hagyatékában.

Am ha a konyha-pitvar együttes és a klasszikus (már az őskor kései szakaszában is kimutatható) szentély-hajó együttes lényegi egyenértékűségére felfigyeltünk, akkor az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy ebbe az analógia-sorba harmadikul önként kínálkozik – fentebb már elemzett „alaprajza” okán – a cifraszűr *csuklya-köppönyeg* együttese. Márpedig ha a parasztház központi fekvésű és jelentőségű részének a szűr a „mini-változata”, akkor a másik szertartási ruhadarabnak, a subának is joggal kereshetjük az alaki-funkcionális megfelelőjét a ház belsejében. Nem kell sokáig keresgelnünk: az alföldi háztípus ún. *banyakemencéje* az elképzelhető legtisztább analógiát szolgáltatja hozzá. Ez lenne hát a subához tartozó „szenthely”, a kerektemplom mini-modellje. Tűzszentély ez is, akár csak a cifraszűr „szentély-részének” megfelelője, a konyha, s valóban, mindkettőnek megvan a legkisebb – most már valóban egységnyinek tekint-

hető – önálló alakváltozata a hazai népi emléktanyagban: a köralaprajzú, illetve a „hosszházás” *szabadtéri tűzelőhely*.

Ha még egy pillantást hajlandók vagyunk áldozni népi műveltségünk két „hosszházás” alaprajzára, a konyha-pitvar együttesére, illetve a cifraszűrre, akkor az is nyomban világossá válik előttünk, hogy emögött a formáció mögött általánosabb érvényű valóságfedezetet kell gyanítanunk, mint a banyakemence-suba páros által képviselt kúpos alakzat mögött. Ez utóbbi megtalálható ugyanis a szűr alaprajzában, a „vak” ujjvégződésék díszesen kivart kerek rózsái képében, de a szűr bonyolultabb körvonalrajzát hiába keresnénk a suba-alaprajzban. Úgy látszik, *magasabb rendű hierarchiát* képvisel tehát a szűr-forma, mint a suba-forma, ami mindenesetre abban a közismertnek tekinthető művészettörténeti tényben is megerősítést nyerhet, hogy korai körtemplomaink jelentős számban beépültek hosszaházás építészeti rendszerekbe, míg fordított esetről nincs tudomásunk, és elvileg is nehezen lenne elképzelhető. Mindez talán nem egészen jogtalanul indíthat bennünket olyan feltételezésre, hogy ha a suba (körtemplom, körhinta stb.) alaprajzában, illetve felépíttetésében egyfajta „Madonna-köpeny” képletre ismerünk rá (erre, a Szűz-minőség sajátosság megnyilatkozására utalhatna eszerint a kemence „banya” jelzője is!), akkor a szűrben olyan rendszer viselkedés-sémáját gyanítsuk, amely az előbbihez képest hierarchikusan magasabbrendűnek tekinthető. Ilyen pedig a mi közvetlen környezetünkben a Szűz (csillagkép) irányából ható elementáris vonzás-köteghez képest egyetlen egy adódhat: maga a (mai tudományos világképünkben végső entitásként számontartott) *teljes Univerzum*.

Amit tehát a kétféle szertartási színhely, illetve a hozzájuk tartozó kétféle szertartási öltözék képes beszédéből erre a „teljes Univerzumra” vonatkozóan kiolvashatunk, az nem csekélység; és máris elmondhatjuk: ha egyáltalán érdemes odafigyelni ezeknek az „ócska kacatoknak”, ezeknek az „elavult maskaráknak” az itt-ott már alig érthető, de folyamatosan és makacsul sugárzott vallomására, akkor elsősorban éppen az ilyenfajta tanulságok miatt érdemes. Eszerint az utóbbihoz (a „mindenséghez”) képest a – felülnézetből rózsának, koszorúnak, egyszóval köralakúnak, oldalnézetből viszont bojt-, konty-, illetve kúpalakúnak adódó, kívül fehérek és hidegnek, belül feketének és forrónak mutakozó, belsejében „életet” (kenyeret) érlelő – Szűz-hatáskomplexum úgy viselkedik, mintha valamiféle, alapvetően *páros természetű (két-állapotú) fekete lyuk* volna az ősképe és egyben legmarkánsabb közegjelző címere a valóságidézésnek mindenfajta – direkt vagy indirekt jelöléssel élő – szintjén.

A másik, nem kisebb horderejű felismerés magára a „szűr-univerzumra” vonatkozik. Ha ezt a modellt hitelesnek fogadjuk el, – nota bene: a népművészet képes-szöveges vallomásaiban eddig még nem sikerült csalást vagy hazugságot kimutatnunk! –, akkor az általunk, földi nézőpontból képletezhető mindenség alapvetően *kétszer görbült karakterű* kell, hogy legyen. A kétféle görbület tengelye merőleges egymásra és nem egyforma hosszú; a „hajtogatás” műveletének gyakorisága (és ebből következően a szerepe, jelentősége) sem egyforma a két esetben. A két „fekete lyuk” (másként fogalmazva: a két különböző időfázisban tetten ért egyetlen fekete lyuk) mindkét fajta művelet során lényegében változatlanak (invariábilisnak) mutatkozik. Magasabb rendű (emberi) élet csak a kettős görbületű rendszerben képzelhető el, a fekete lyuk legfelsőbb alacsonyabb rendű formációk (tartalekoló jellegű) megőrzésére szolgálhat.

Az emberi minőség legmagasabb fokú megnyilatkozási módja a „kisebb tengelyű” (másodfokú) hajtogatáshoz kötött: a szellemiség szférája, az *értelmes emberfő*tűlnő az elsődleges, hétköznapi használatú hengerpalást szintjén, és csak a „csuklya” felhajtása (másodfokú hajtogatás) révén kerülhet közvetlen kapcsolataba a szűr-univerzum anyagi valóságával. (Egyébként csupán tudomása lehet róla!) Ezek az esetek a mindennapi valóságban jobbra vészhelyzetekben (konkrétan: viharok esetén, mikor a csuklyát a fejére borítja a szűr viselője) adódnak elő. Egy-egy ilyen „viharnak” az univerzális léptékű megfelelőjére egyelőre nem tudnánk minden szempontból kifogástalan megjelölést javasolni, de biztosak vagyunk benne, hogy ilyen igenis található, és előbb-utóbb meg is fog kerülni.

Ha mindezek ismeretében visszatérünk a cifraszűr világmodelljéhez, és azt a kérdést szegezzük szembe vele, miképpen is vált visszaolvashatóvá ez a „végső” üzenete a használó közösség – szűkebb értelemben a szűr viselője – számára, akkor a legkézenfekvőbb analógiául ezúttal az iszlám kultúra *imaszönyeg*-modellje kínálkozik. Amint az *metszet*ét adja az imádkozás építészeti környezetének, addig a mi cifraszűrünk az *alaprajz*át. Amazzal *szembe kell fordulnia* a hívőnek az áhitat perceiben (rátérdevelvén a homlokával kell érintenie), a miénkbe *bele kell öltöznie*. Ez a világmodell körülöleli, magába foglalja, óvja, melengeti viselőjét, és egyben méltóságot is ad neki. Egyszóval: definiálja! A nép gyermeke (a közösség embere) beléje öltözve ismerhet csak rá igazabb önmagára: természeti és egyszersmind társadalmi meghatározottságára – emberi méltóságára.

*

Visszatérve napjaink konfúzusabb valóságába, aligha találhatnánk alkalmasabb átvezető mondatokat, mint amelyeket több mint négy évtizeddel ezelőtt a modern magyar építészet egyik kiváló kutatója, Lechner Ödön, Lajta Béla monográfiusa, ugyanakkor a magyar népmesék térszemléletének elemzője, Vámos Ferenc vetett papírra *Hagyományok a máglyán* című kötetében.

„... amikor a nép ősi kultúráját átvetíteni akarjuk a városéra, nem a modern kultúránknak a parasztihoz való visszacsavarásáról van szó, csak arról, hogy láthatóvá váljanak előttünk azok az erők, amelyek egy népet néppé tesznek. Mert a paraszti kultúrában tömérdek olyan tényező lappang, amely a mi világunkban továbbfejleszhető s továbbfejlesztendő.”

Ez tiszta beszéd, nincs hozzáfűzni valónk. A gondot azonban ma, a nyolcvanas évek második felében, már máshol látjuk, kérdéseinket ehhez képest némileg másként is fogalmazzuk meg, mint nagyra becsült kutató-elődünk. Számunkra ma első sorban nem az a kérdés, vajon felhasználható-e a népi építészet hagyományvilága a jelenkor sajátos körülményei között, hanem az, hogy a „jelenkor sajátos körülményei”, úgy, amint hétköznapijainkban megmutatkoznak számunkra, érdekesek-e arra, hogy bámit is hozzájuk igazítsunk, velük mérjük?

Sarkított megfogalmazásban: a holnap vajon a mához hasonlít-e majd jobban vagy a tegnaphoz? Más szavakkal: *emberi* környezetnek tekinthető-e egyáltalán korunk négyzetraszterre szervezett megapolisza, és kocka-tömbjei otthont kínálnak-e korunk emberének, vagy csupán a *tárolására* szolgálnak? A népi építészeti hagyomány fő fokmérője, ha ilyen megfontolások erőterében vizsgáljuk, ma már nem az, hogy adaptálható-e korunk valóságához, hanem éppenséggel az, hogy milyen erős érveket tud szolgáltatni a kortársi valóság meghaladásához!

Eddigi vizsgálódásaink eredményeire támaszkodva állíthatjuk: a magyar népi építészet hagyományvilága ebből a szempontból az emberibb holnap egyfajta aranyfedezetének tekinthető, de csak ha képesek és hajlandók vagyunk túllátni a „szakrális *vagy* hétköznapi” téralkotás, a „mágikus *vagy* design-szemléletű” környezetformálás hamis alternatíváján. Ha fel tudjuk fedezni a lényegi összefüggéseket a lacikemence, a cifra-szűr, a konyha-pitvar együttes és a jáki hosszházas Árpád-kori templom, illetve – másik példasorunkon végigfutva – a banyakemence, a suba és (hogy megint a nyugat-dunántúli Jákról hozzuk a példát) az itteni Szent Jakab keresztelőkápolna ugyan-csak Árpád-kori, köralaprajzú építménye között. De még ez is kevés biztositék a továbblépéshez! Igenis fel kell tudnunk fedezni a lényegi azonosságot a suba, mint minimális építészeti tér és mindenségünk egyik fő hatóereje a Szűz csillagkép irányából mutató extragalaktikus szuperhalmaz sajátosan szervezett tér-idő rendszere, míg másfelől a cifra-szűr és a teljes működésben lévő univerzum között is. Itt nincs helye alkunak!

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!

A XX. századi Európa egyik legnagyobb költője, József Attila fogalmazta meg ezt az életprogramot, amelynek záradéka – az *Ars poetica* című versében az előbbi közvetlenül követő, arra rímelő sorpár! – megszívlelendő tanulságokat rejteget:

Sziszegve se szolgálok aljas,
nyomorító hatalmakat.

A mindenségből kiszakított töredék-lények csak az *alatt-való* létszintjéig vergődhetnek el bármily végtelenen civilizált életkörülmények között is, az *emberi* létszintig semmiképpen sem. Összegeződésük *tömeget* képez; *népet*, termékeny szellemi közösséget sohasem. Ha ezt az utat – a tömegesedését – választja az emberiség, akkor felesleges bármiféle jövőről ábrándoznia: egészen egyszerűen nem lesz jövője.

A népi hagyományokra figyelő, azok tanulságait komolyan vevő magyar építészek mindig csak *áttátelelesen* merték alkalmazni mindama szellemi javakat, amelyeket tiszta forrásból (Bartók Béla kifejezése a néphagyománnyal kapcsolatban) merítettek. Világosan kell látnunk: sem Feszli, sem Lechner, sem Kós, sem Makovecz nem vállalta fel maradéktalanul, fenntartások nélkül a népi építészet örökségét. (Persze az vesse rájuk az első követ, aki kortársaik közül messzebbre jutott náluk!) Az egyik a romantika, a másik, harmadik a szecesszió, az utolsó, a hozzánk legközelebb álló a Rudolf Steiner nevével fémjelzett antropozófus környezetformálás szűrőjén át engedte csak be életművébe a hazai népi műveltség mélyrétegeiből felszűrő hatásokat.

Félreértés ne essék: egyiküket sem hibáztatjuk ezért a döntésükért. De hangot kell adnunk annak a meggyőződésünknek, hogy amíg építészaink ragaszkodnak az ilyenfajta szűrőkhöz, addig formabeszédük mindig felemás hangzású, dadogós lesz, és az emberiség nem fogja tudni kihallani belőle azt az üzenetet, amelyre a legnagyobb szüksége van.

A magyar építészet, amely feltétel nélkül meri vállalni saját legnemesebb hagyományait, bartóki léptékű és horderejű üzenetek megfogalmazására képes. Ez az építészet ma embrionális állapotának talán utolsó, legígéretesebb napjait éli. Bizakodva számoljuk a hátralévő órákat-perceket, de a hit nem homályosíthatja el a szemünket: a gyermek még nem született meg.